

COMPLEXEN EN NETWERKEN: HUN BETEKENIS VOOR DE TOERISTISCH-RECREATIEVE SECTOR

door dr. A.G.J. Dietvorst

**Rede uitgesproken op 21 september 1989 bij de aan-
vaarding van het ambt van buitengewoon hoogleraar
Recreatiekunde aan de Landbouwuniversiteit van
Wageningen**

COMPLEXEN EN NETWERKEN: HUN BETEKENIS VOOR DE TOERISTISCH-RECREATIEVE SECTOR

Mijnheer de rector, dames en heren,

Kort nadat mijn aanstelling in oktober van het vorig jaar een feit geworden was, werd ik, mede dank zij de activiteiten van de afdeling Voorlichting van deze universiteit, benaderd door journalisten met het verzoek een interview toe te staan. Journalisten zijn, hoe kan het anders, nieuwsgierig van aard en al spoedig bleek dan tijdens het gesprek dat hun nieuwsgierigheid in dit geval gevoed werd door verwondering. Verwondering die op verschillende wijzen onder woorden werd gebracht. Ik zal u daarvan enkele voorbeelden geven:

- Recreatiekunde, is dat eigenlijk wel een wetenschap?
- Wat heeft recreatiekunde nu met landbouw te maken?
- Wordt recreatie nu eerst in de wetenschappelijk wereld serieus genomen?
- U zult het zeker wel druk krijgen, want we krijgen steeds meer vrije tijd

Uiteraard heb ik tijdens die interviews trachten uiteen te zetten, wat het vakgebied zoal inhoudt, maar ik wil vandaag toch graag de gelegenheid grijpen, om een aantal centrale vraagstukken op het gebied van recreatie en toerisme aan u voor te leggen. Omdat u nu geacht wordt zwijgend toe te horen, nodig ik u graag uit daarover later nog eens van gedachten te wisselen.

RECREATIEKUNDE

In diverse stukken van de Werkgroep Recreatie van de LUW wordt gememoreerd dat de instelling van de

Werkgroep een belangrijke stap betekende in de richting van een geïntegreerde wetenschappelijke benadering. Met de aanduiding 'Recreatiekunde' wil men, blijkens alweer de stukken, een terrein van wetenschapsbeoefening aangeven dat gericht is op:

- a. Het vrijetijdsgedrag enerzijds en anderzijds de recreatieve en toeristische voorzieningen in en de toeristisch-recreatieve kwaliteiten van het landelijk en het stedelijk gebied met inbegrip van de relaties tussen beide.
- b. De sector die zich op het terrein van de recreatie en het toerisme heeft ontwikkeld, zowel door toedoen van de overheid, van de particuliere organisaties als van bedrijven.

Aangegeven is voorts dat het werkterrein complex van aard is. Voor het werkterrein zijn zowel sociaal-culturele en economische als ook ecologische en ruimtelijke facetten van wezenlijk belang. Deze komen o.a. tot uitdrukking in vraagstukken van:

- Recreatief en toeristisch gedrag met inbegrip van het gebruik en de beleving van toeristische en recreatieve voorzieningen en kwaliteiten
- Ontwerp en inrichting
- Beheer en exploitatie
- Voorlichting en marketing
- Planning en beleid

De instelling van de Werkgroep komt voort uit de wens het complexe geheel van recreatie en toerisme multidisciplinair aan te pakken. Deze multidisciplinaire benadering moet verder ook leiden tot een integrale aanpak van recreatieve en toeristische problemen. We zullen nu eerst aandacht schenken aan het uitgangspunt van de multidisciplinariteit om daarna

duidelijk te maken, waarom een integratie brengend kader essentieel is voor de recreatiekunde.

MULTIDISCIPLINARITEIT

Laten we allereerst even stilstaan bij het uitgangspunt van de multidisciplinariteit. In een heldere inleiding over conceptuele en organisatorische voorwaarden voor interdisciplinair onderzoek maken Van Doorne en Ruys (1988) een onderscheid tussen multidisciplinariteit, transdisciplinariteit en interdisciplinariteit.

Bij een multidisciplinaire benadering gaat het om probleemstellingen die de begrenzing van afzonderlijke disciplines overschrijden. Er wordt doorgaans niet gestreefd naar een integratie van de discipline gebonden theoretische uitgangspunten. De multidisciplinaire aanpak wordt min of meer door de aard van het probleem ingegeven.

Bij een transdisciplinaire benadering wordt getracht kansrijke of succesvolle theoretische verworvenheden van bepaalde disciplines op andere over te dragen. Van een interdisciplinaire benadering is volgens genoemde auteurs sprake wanneer de integratie van discipline gebonden benaderingswijzen wordt geleid door theoretische uitgangspunten. Verder stellen zij: 'de conceptuele basis voor integratie moet zodanig zijn, dat ze geschikt is om de maatschappelijke gestructureerdheid van een probleem op adequate wijze tot uitdrukking te brengen'. Als belangrijk voorbeeld in dit verband wijzen ze op het onderzoeksprogramma van het Institut für Sozialforschung te Frankfurt uit de jaren dertig.

Het zal duidelijk zijn dat dit laatste een zeer hoog gesteld doel is. Bertels (1989) merkt dan ook in zijn

commentaar op de beschouwing van Van Doorne en Ruys op dat ook wel lagere eisen gesteld mogen worden wanneer interdisciplinariteit in het geding is. Hij stelt 'waarom zou men ontevreden hoeven te zijn wanneer uit interdisciplinair verkeer voorshands enkel een toename van heuristisch vermogen zou volgen: het vermogen om een probleem te transformeren in een ander probleem, dat gemakkelijker of eleganter kan worden benaderd....Hoeveel voortgang wordt er veelal niet geboekt, wanneer een bepaalde probleem-definitie door toedoen van 'buitenstaanders' t.o.v. het vakgebied zodanig anders wordt, dat 'behandeling' of 'bewerking' een gereder kans krijgt'.

Het leek me juist de relativerende opmerking van Bertels in zijn geheel te citeren. Enerzijds om al te hoog gestemde verwachtingen bij u over ons werk in de nabije toekomst weg te nemen en anderzijds, maar dat is meer bedoeld voor de leden van de Werkgroep Recreatie zelf, om de schrik over zoveel stoutmoedigheid wat te verminderen.

De beschouwing van Van Doorne en Ruys beweegt zich op een abstract niveau (Bertels gaf dat al aan).

D'Amours (1984) opmerkingen over de mogelijkheden van een interdisciplinaire strategie voor de analyse van verschijnselen op het gebied van de vrije tijd, zijn meer pragmatisch van aard, maar daarom niet minder zinvol. Uitgaande van de stelling dat de vrijetijdswetenschap als monodiscipline geen bestaansrecht kan hebben, als de gebruikelijke criteria voor het definiëren van het begrip discipline worden gehanteerd, ligt samenwerking tussen verschillende disciplines voor het bestuderen van het 'vrijetijds-terrein' voor de hand. Die samenwerking kan verschillende vormen aannemen, zoals we zagen. Belangrijk is de pragmatische constatering van

d'Amours dat zo'n samenwerking staat of valt met een goede onderlinge communicatie.

Communicatie en verspreiding van reeds verzamelde kennis staat aan het begin van elk multidisciplinair project. Het gaat daarbij om de identificatie van te onderzoeken verschijnselen en voorts om de omzetting van deze verschijnselen in wetenschappelijk te beschrijven en verklaren entiteiten. Dit laatste veronderstelt in feite enige consensus (integratie zo men wil) over sleutelbegrippen, wetenschapstheoretische grondslagen, methodologie en te verzamelen data.

Landelijk gezien is een aantal jaren geleden op het gebied van de vrijetijd een begin gemaakt met een institutioneel kader voor de multidisciplinaire communicatie. Ik doel hier op het Interuniversitair Werkverband Vrijetijd van waaruit nu de impulsen gegeven worden voor de oprichting van een wetenschappelijke vereniging voor wetenschapsbeoefenaren en praktijkmensen van zeer verschillende disciplinaire herkomst.

Voor Wageningen is de Werkgroep Recreatie het institutionele kader voor een multidisciplinair werkende groep wetenschappers. Ze is enkele maanden geleden, na jaren geduldig ijveren, verheven tot de status van een Werkgroep in de zin van de WWO. De aanwezigheid van een institutioneel kader is uiteraard een absolute voorwaarde voor het garanderen van onderlinge communicatie, maar het is niet genoeg. Goede communicatie veronderstelt een gemeenschappelijk belang. Gezien de zeer uiteenlopende disciplinaire tradities vertegenwoordigd in de Werkgroep ligt het dan voor de hand een primair denkkader te kiezen dat zo dicht mogelijk bij de alledaagse werkelijkheid van de te bestuderen

verschijnselen ligt. Dat primaire denkkader wordt gevormd door een ordening van de verscheidenheid van de toeristisch-recreatieve verschijnselen naar vraag en aanbod in een geheel van toeristisch-recreatieve complexen.

DIFFERENTIATIE EN INTEGRATIE

Ons uitgangspunt was dat de multidisciplinaire samenwerking uiteindelijk tot doel heeft het complexe terrein van recreatie en toerisme integraal te benaderen.

De overtuiging dat recreatie en toerisme als onderzoeksubjecten om een integrale aanpak vragen, komt natuurlijk niet uit de lucht vallen. In de jaren zeventig wordt geleidelijk aan duidelijk dat recreatief gedrag niet geïsoleerd beschouwd moet worden. Van der Voet (1989) geeft een viertal argumenten om duidelijk te maken, dat een bredere benadering van recreatie en toerisme noodzakelijk is. Hij stelt dat recreatief gedrag niet tot de arbeidsvrije tijd beperkt is, dat recreatief gedrag een zeer grote verscheidenheid kent, dat recreatief gedrag overal kan plaats vinden en dus niet alleen in speciaal daarvoor aangelegde gebieden en tenslotte dat recreatie niet iets is dat slechts door stedelingen wordt gedaan.

In feite betekent de erkenning van deze uitgangspunten dat het beginsel van de ruimtelijke of zo men wil functionele scheiding van woon-, werk- en recreatiegebieden wordt verlaten. De eenzijdige interpretatie van de CIAM-gedachte, die vooral na de Tweede Wereldoorlog geleid heeft tot het doorvoeren van het beginsel van de functiescheiding in stedelijke gebieden heeft in de loop van de jaren zeventig

zijn beste tijd gehad. Er wordt intensief gezocht naar andere geledingen dan de functionele rechtlijnigheid (Rottier, 1978). In het landelijk gebied evenwel is de drang tot functiescheiding bepaald nog niet voorbij. Daar heeft een combinatie van processen geleid tot functiescheiding en het ontstaan van geïsoleerd gelegen recreatievoorzieningen door Van der Voet (1989) 'recreatieve bloempotten' genoemd. Onder andere door het proces van voortschrijdende schaalvergroting in de landbouw dreigt het toekomstige platteland in geheel Europa gekenmerkt te worden door 'uitgestrekte industriële agro-landschappen enerzijds, en ontheemde en vervallen residulandschappen anderzijds' (De Regt, 1989). Blaas (1989) schetst in dit verband een somber beeld voor de landelijke gebieden in Nederland, wanneer de ontwikkeling ervan wordt overgelaten aan wat hij 'exogene krachten' noemt. Landelijke gebieden verworden dan tot 'evenementen-, passanten- en terugtrekruimten'.

De mono-functionaliteit in delen van de stedelijke woongebieden en de vervlakking van het landelijk gebied staan haaks op maatschappelijke processen als individualisering, differentiatie in leefstijlen en veranderend tijdruimtegedrag. Deze processen manifesteren zich in de toeristisch-recreatieve sector in de aanwezigheid van een bonte verscheidenheid aan recreatie-activiteiten en recreatiestijlen. Zo onderscheidt Philipsen (1989) in zijn onderzoek naar de effecten van privatisering in het Maasplassengebied van Limburg een viertal typen watersporters. Kampeerders bij de boer kunnen op grond van de mate waarin men principieel voor deze vorm van kamperen kiest en de mate waarin men comfort op prijs stelt, ingedeeld worden in vier typen nl. het

principiële type, het comfortgerichte type, het complexe type en het gelegenheidstype (Zonneveld, 1988).

Wanneer we ons hier beperken tot de ruimtelijke consequenties van de sterk gedifferentieerde tijd-ruimtepatronen, dan kan gesteld worden dat dit moet leiden tot een meer op elkaar betrokken raken van voorheen gescheiden verschijnselen en/of gebieden. Anders gezegd door het proces van maatschappelijke differentiatie wordt ruimtelijke integratie steeds meer noodzakelijk. Ik wil dat met enkele voorbeelden illustreren.

RECREATIEF MEDEGEBRUIK

Het opduiken van het begrip recreatief medegebruik in verschillende beleidsstukken in het begin van de jaren tachtig, kan worden beschouwd als een erkenning van het belang van de verwevenheid van functies in het landelijk gebied. Recreanten maken niet alleen gebruik van speciaal voor hen aangelegde, vaak groot-schalige voorzieningen (de groene sterren), maar ook van allerlei recreatieve mogelijkheden in gebieden met een dominante niet-recreatieve functie. Doorgaans betreft dit gebieden waar de agrarische produktie het beeld van de ruimte bepaalt. Overigens heeft het recreatief medegebruik als beleidsconcept er ook toe geleid dat bepaalde gebieden minder en weer andere zeer geschikt werden geacht voor deze recreatievorm. Zo werkt een verwevingsbeginsel alsnog functie-scheidend.

Wat het landelijk gebied betreft, blijken kleinschalige landschappen zeer in trek te zijn voor recreatief medegebruik. De Regt (1989) merkt daarover

op dat dit niet alleen toe te schrijven valt aan de aanwezigheid van visuele kleinschaligheid. Kleinschalige landschappen zijn meestal ook historisch interessant, bieden een grote mate van afwisseling en worden als 'natuurlijker' ervaren dan de monotone grootschalige industriële agro-landschappen.

STAD EN LANDELIJK GEBIED

Recreatief medegebruik wordt doorgaans gezien in samenhang met de betekenis van het landelijk gebied voor recreatieve activiteiten. Dat vindt voor een deel zijn oorsprong in het vrijwel gelijkstellen van openluchtrecreatie met 'groen' en derhalve met de trek naar buiten van de stedeling in de jaren zestig en zeventig. Maar ook gebieden met stedelijke functies als wonen en werken kunnen recreatief benut worden. We hebben het dan over de groeiende betekenis van de stedelijk recreatie.

In 1980 konden Heerema en Van der Kruis (1980) vaststellen dat de stedelijke recreatie weer 'terug van weggeweest' was. Al eerder overigens was in de bekende studie van Katteler en Kropman (1975) aangetoond, dat het gebruik van recreatievoorzieningen binnen en buiten de bebouwde woonkern in elkaars verlengde gezien moesten worden. En hoewel Beckers (1976) daarna een aantal zwakke plekken blootlegde in het onderzoek van Katteler en Kropman, was in ieder geval duidelijk geworden dat er gecompliceerde relaties bestaan tussen stad en landelijk gebied wanneer het de vrijetijdsbesteding betreft. Opmerkelijk overigens in het zojuist genoemde artikel van Beckers, is diens pleidooi voor het terugbrengen van de recreatie naar de stad.

Nu meer dan een decennium later, is de belangstelling

voor de stedelijke recreatie sterk gegroeid, al moet daarbij worden opgemerkt dat die aandacht vooral de binnensteden geldt. De onderzoeker heeft als het ware, terugkerend van het pastorale verblijf in het landelijk groen, de snelweg naar het hart van de stad genomen om als toerist een bijdrage te leveren aan de revitalisering van de binnenstad. De daarbij gepasseerde woonwijken zijn grof gezegd buiten beschouwing gebleven.

Die sterk gegroeide aandacht voor de binnenstad komt tot uiting in de talrijke plannen om stadscentra te vernieuwen en in een aantal steden wordt in het verlengde daarvan de mogelijkheid van een positieve ontwikkeling voor de toeristisch-recreatieve sector benadrukt. Dat binnenstedelijke gebieden van belang zijn voor de tijdsbesteding van de consument wordt steeds meer onderkend (Dietvorst en Jansen-Verbeke, 1988). Dit betreft niet alleen het recreatieve winkelen, ook de culturele functie van de binnensteden krijgt meer aandacht. Beide aspecten worden van belang geacht voor een positieve toeristisch-recreatieve ontwikkeling. Juist in het gevarieerde aanbod van een samenhangend geheel van voorzieningen vindt de op afwisseling gerichte moderne bezoeker een stimulans naar de binnenstad te gaan. De publieke functie van pleinen en straten wordt momenteel belangrijker. De ruimtelijke inrichting van de binnenstad wordt daarmee ook toeristisch-recreatief een zeer belangrijke factor. Dat brengt me op een pleidooi voor een kwaliteitsverbetering van de openbare ruimte. Onderstreept wordt wat in de Vierde Nota ook wordt aangegeven: 'Voor de ontmoetingsplaatsen zal veel creativiteit nodig zijn. Niet alleen vragen zij een weloverwogen

situering; ook hun inrichting is, gezien het uiteenlopend gebruik, van groot belang' (p. 52). De relatie tussen inrichting, waardering en gedrag verdient daarom een nadere verkenning.

Niet alleen de binnenstad vraagt aandacht. Ook een groot aantal aspecten van de dagelijkse leefomgeving (in de woonwijken dus) verdient verkend te worden. Natuurlijk is op dit gebied reeds een (bescheiden) onderzoekstraditie, doch er zijn twijfels over het effect ervan in beleidsoverwegingen (Lengkeek, 1989). Minstens een tweetal ontwikkelingen maakt een hernieuwde focus op de DALO, de dagelijkse leefomgeving (zie ook Vierde Nota) relevant:

* Meer en meer zien we een vergrijzing van vooral de nieuwbouwwijken uit de jaren zestig en zeventig. De behoeften van de nieuwe generatie ouderen zullen ongetwijfeld anders zijn dan die van hun voorgangers uit dezelfde levensfase. De nieuwe generatie ouderen beschikt over meer vaardigheden, een hoger opleidingsniveau en vaak ook over meer financiële middelen. Momenteel vormen de 50-plussers zo'n 27 procent van de bevolking, maar over tien jaar is hun aandeel gegroeid tot ruim 31%. Men dient zich overigens te realiseren, dat we hier te maken hebben met een rijk geschakeerde, weinig homogene groep (Consutrend, 1989).

* Door de bezuinigingsdrift van de jaren achter ons (en voor ons?) is het stedelijk groen (en de parken) onder zware druk komen te staan. Openluchtrecreatie behoeft weliswaar niet 'groen' te zijn, maar 'bij een nieuwe ervaring van de economie en de herontdekking van de stad mogen milieuaspecten, groenstructuren en functionele relaties tussen stad en land geen slacht-

offer worden van de planologische waan van de dag'
(Van Willigenburg, Groen, 1989/5)

Hoewel openluchtrecreatie voor een groot deel van de stedelijke bevolking bestaat uit wandelen en fietsen in de directe omgeving van de woning, zitten in de tuin of op het balkon of flaneren en winkelen in de binnenstad is het buitengebied natuurlijk niet zonder betekenis. Het gaat daarbij in eerste instantie niet om de specifiek voor openluchtrecreatie aangelegde voorzieningen, maar vooral ook om vormen van recreatief medegebruik in de directe omgeving van de stad, waar de relatie stad-platteland zeer manifest wordt in de zogenaamde stadsrandgebieden. Stadsrandgebieden kunnen qua kenmerken natuurlijk niet over een kam worden geschoren. Bij sommige steden is sprake van een scherpe scheiding tussen stad en landelijk gebied, bij andere zijn er randgebieden die fungeren als verbindingsstukken tussen stedelijke kernen. Doorgaans liggen ze niet aaneengesloten rondom de stad. Reeds lang is uit onderzoek bekend, dat de positie van de landbouw in stadsrandzones zwak is. 'Het is een gebied waarvoor de stad nog geen verantwoordelijkheid heeft genomen, maar waarin het platteland geen toekomst meer ziet' (Van der Woude geciteerd bij Van Oort en Toppen, 1986, 508). Eigenlijk is het een gebied waar door de snel veranderende maatschappelijke omstandigheden een herinrichting via flexibele planningsinstrumenten geboden is. In dit verband kan gewezen worden op de evaluatie van de bruikbaarheid van de PPO als instrument voor de recreatieve inrichting van stadsrandgebieden aan de hand van Amstelland en Noorderpark (Van Acht, c.s., 1988). Een van de conclusies is, dat er een betere afstemming plaats moet vinden tussen sectorale en

integrale planningsinstrumentaria.

Stadsranden maken, zeker in een periode van stadsverdichting, essentieel deel uit van de dagelijkse leefomgeving van de stadsbewoner voor met name allerlei niet-georganiseerde recreatie-activiteiten. Belangrijk is natuurlijk wel dat het gebied bereikbaar blijft voor de stedeling bij het steeds verder voortschuiven van de stedelijke bebouwing 'staduitwaarts'. De bebouwingsschillen moeten doorbroken worden door groene wiggen zoals ze o.a. door Den Haag zijn voorzien, die ons doen herinneren aan de principes van de ecologische infrastructuur.

VERSCHEIDENHEID

Verscheidenheid is in feite het centrale begrip waarmee de hedendaagse ontwikkeling in de sector recreatie en toerisme getypeerd kan worden. Verscheidenheid, afwisseling, voortdurende verandering, verschuivende normen, het breken met gevestigde kaders, pluriformiteit van ruimtelijke vormen en fragmentatie van leefstijlen kunnen worden beschouwd als even zovele uitingen van het postmoderne karakter van onze samenleving. Dit postmoderne karakter van de samenleving wordt ook weerspiegeld in fundamentele beschouwingen van sociaal-theoretici over hedendaagse maatschappelijke ontwikkelingen. Hun inzichten betreffen een zeer breed terrein (Featherstone, 1989) en kunnen in dit bestek niet volledig behandeld worden. We beperken ons hier daarom tot een aantal ruimtelijk relevante kenmerken van het postmodernisme (Hasse, 1989; Gregory, 1989). Gregory (1989, 69) formuleert een drietal basis-kenmerken van het postmodernisme:

1. Het postmodernisme is eigenlijk 'postparadigmatisch', dat wil zeggen dat men uiterst wantrouwend staat tegenover denkkaders die compleet en allesomvattend heten te zijn. Steeds wordt maar een deel van de werkelijkheid eenzijdig belicht. Juist de veelheid van inzichten zou ons gevoelig moeten maken voor de aanwezige verscheidenheid in de wereld om ons heen.
2. Doorgaans kiezen theoretici bij het beschrijven en analyseren van maatschappelijke verschijnselen een positie op het continuüm tussen individueel gedrag en sociaal systeem. Het postmoderne denken verzet zich evenwel zowel tegen het uitgesproken structuralistische denken als tegen een te ver doorgevoerd accent op de menselijke actor als vanzelfsprekend centrum van het maatschappelijk leven.
3. De zojuist genoemde twee kenmerken vormen de basis voor de nadruk op verscheidenheid. Een van de meest opvallende kenmerken van het postmodernisme is de gevoeligheid voor heterogeniteit en uniciteit. Als zodanig is het een duidelijke reactie op het kwantitatieve modeldenken, waar het bijzondere en unieke als het ware weggefilterd wordt als 'niet-verklaarde variantie'. Of, om het anders te zeggen, een reactie op planning als het maken van prognoses voor landelijke gemiddelden. Ruimtelijk gezien betekent het een herontdekking van de ruimtelijke differentiatie.

COMPLEXEN EN NETWERKEN

Concreet wordt de verscheidenheid in de toeristisch-recreatieve sector zichtbaar door een nog steeds voortgaande differentiatie van de vraag. Voor de aanbieders in de sector betekent dit een vergroting

van het aantal marktsegmenten en de noodzaak rekening te moeten houden met zeer uiteenlopende wensen en verwachtingen van verschillende gebruikersgroepen. Hoe kan men nu van de aanbodzijde uit zo adequaat mogelijk reageren op deze ontwikkelingen? Een differentiatie in het toeristisch-recreatieve product ligt voor de hand, maar dit kan alleen als voor een bepaald productelement voldoende belangstelling gevonden wordt. Nederland kent echter vele voorbeelden van unieke attracties, die na een veelbelovende start nu te kampen hebben met voortdurend dalende bezoekersaantallen. Dat komt omdat de kwaliteit van een toeristisch-recreatief product niet alleen een bedrijfsintern gegeven is, maar ook wordt bepaald door de wijze waarop een enkele voorziening of bedrijf ingepast is in een groter (ruimtelijk) geheel, met andere woorden in een toeristisch-recreatief complex waar 'voor elk wat wils gevonden wordt'.

Kenmerkend voor toeristisch-recreatieve complexen is dat de elementen er van niet willekeurig over de ruimte gespreid zijn. Ze vertonen onderlinge samenhang, behoeven elkaars nabijheid en zijn als geheel aantrekkelijker dan elke voorziening afzonderlijk. Er is sprake van een ruimtelijk gedifferentieerd geheel. Toeristisch-recreatieve verschijnselen moeten dus lokaal, regionaal, nationaal en sommige zelfs internationaal geordend zijn. Ordening wil zeggen dat de elementen van een toeristisch-recreatief complex ten opzichte van elkaar bepaalde posities innemen. Deze posities kunnen worden omschreven als bijvoorbeeld ondergeschikt, nevensgeschikt, trekker, versterkend, complementair etc. Al deze aanduidingen geven aan dat er sprake is van een of andere vorm van associatie, zowel ruimtelijk als functioneel.

Een en ander betekent dat er op een andere manier aan de ontwikkeling van ons toeristisch-recreatieve product gewerkt moet worden. Er is behoefte aan goed gestructureerd productdenken, niet alleen in de marktsector, maar ook wellicht nog meer in de gesubsidiëerde openluchtrecreatiesector. Dat overheid en bedrijfsleven in de meeste gevallen een integrale visie op het totale product moeten ontwikkelen spreekt dan vanzelf. Zover is het echter nog niet. In veel lokale TROP's worden toeristisch-recreatieve gebieden of steden gezien als een optelsom van attracties, faciliteiten en ondersteunende infrastructuur. Er is eerder sprake van aggregatie dan van integratie, laat staan van complexvorming.

Het nieuwe productdenken veronderstelt evenwel meer dan het om een tafel gaan zitten van overheid en bedrijfsleven. In dit verband kan verwezen worden naar inzichten door Van Dongen (1989) naar voren gebracht over 'Internationale vestigingsmilieus in Europa'. Uitgangspunt voor hem is het continue veranderingskarakter van ontwerpen (plannen).

Zodra men in een bepaald gebied van een toeristisch-recreatief product gaat spreken, doet zich de vraag voor hoe dit te definiëren. Men stelt de vraag 'Wat is de markt' en ontdekt dat dit steeds verschillend wordt beschreven al naar gelang de belangengroepen die gevraagd worden. Op dezelfde plaats, in dezelfde streek, bestaan dus verschillende visies op de wereld er omheen (op de omgeving). Er zijn, stelt Van Dongen, rivaliserende belangen omdat er niet sprake is van een min of meer gesloten ruimtelijk systeem (de stad, de streek, het land) maar van oversnijdende belangennetwerken met verschillende spanwijdtes.

We moeten dus rekening houden met een grote verscheidenheid aan belangengroepen, waarbij meer dan ooit

geldt dat deze in onze democratische samenleving kunnen beschikken over zeer veel informatie. Daarmee stuiten we op niet geringe problemen voortvloeiende uit de informatie-explosie van de laatste decennia. Huppes (1987) heeft gewezen op de consequenties van de overinformatie in onze samenleving. De enorme hoeveelheid beschikbare informatie leidt er toe dat de per individu geselecteerde informatie steeds sterker gaat verschillen en dat de sturende betekenis van collectieve door ieder gedeelde voorstellingen afneemt.

STIMULERENDE PLANNING

Een mogelijk oplossing voor de ontwikkeling van een toeristisch-recreatief complex, waarbij recht gedaan wordt aan de verscheidenheid aan belangen en inzichten, zou gevonden kunnen worden in een stimulerende planning. In een aantal gemeenten in Nederland is dit reeds op gang gekomen, omdat daar gepresenteerde structuurplannen nieuwe stijl (Comijs, 1989) ook ten doel hadden de discussie over de gepresenteerde ideeën te bevorderen.

Het gaat daarbij niet alleen om het reguleren van de ruimtelijke effecten van maatschappelijke processen, maar het gaat er tevens om nieuwe ontwikkelingen en activiteiten op gang te brengen. In de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening zijn daarvan verschillende voorbeelden te geven. Riggers en Voogd (1989) wijzen er in navolging van Wissink (1987) op dat planning in die zin meer is dan het bepalen van de koers: 'het dient tevens de relatie met het handelen aan te geven'. Voor deze vorm van ruimtelijke planning stellen zij een drietal voorwaarden:

1. In de planvorming moeten de marktprocessen zichtbaar worden gemaakt. Er moet dus om in mijn termen te blijven sprake zijn van condities waardoor de dynamische afstemming van vraag en aanbod mogelijk wordt. Dat betekent tevens een inhoudelijke betrokkenheid van alle partijen, of anders gezegd een confrontatie van de netwerkgebonden belangen zoals Van Dongen die ziet. Riggers en Voogd wijzen er overigens wel op dat het zichtbaar maken van de marktprocessen niet hoeft te betekenen dat marktontwikkelingen ook klakkeloos worden gevolgd en zij maken in dit verband een zinvol onderscheid tussen marktconforme planning (waar dat wel gebeurt) en marktgerichte planning.
2. Er dienen op 'heldere wijze ruimtelijke prioriteiten te worden gespecificeerd'. Deze prioriteitsstelling heeft een signaalfunctie naar gebruikers en potentiële gebruikers.
3. Er moet van uitgegaan worden dat dit signaal een stimulerende werking heeft. Het moet aanzetten tot handelen.

Riggers en Voogd wijzen er verder op dat er sprake moet zijn van een open planproces. Daardoor wordt het mogelijk al in een vroeg stadium met de vele belanghebbenden een ideeënuitswisseling op gang te brengen. Zij werken dit verder concreet uit aan de hand van het open planproces van de Verbindingskanaalzone in de stad Groningen. Dat het overigens niet eenvoudig is om voldoende tegenwicht te bieden aan de sterke nadruk die in veel stadsvernieuwingsprocessen op de economische functie wordt gelegd, is des te meer een pleidooi voor de identificatie van de belangennetwerken en het vinden van oplossingen voor het waarborgen van een zo groot mogelijke interne variëteit.

Niet het uitschakelen van bepaalde groepen of het reduceren van de complexe structuur tot enkele dominante grootheden (economisch bijv.) moet voorop staan, maar de zorg voor een zo groot mogelijke verscheidenheid en daarmee een maximale dynamiek. Een centraal dilemma is hierbij het vraagstuk van de handhaving c.q. verbetering van landschappelijke of stedelijke kwaliteiten op lange termijn en de vereiste flexibiliteit voor het marktgerichte handelen binnen de toeristisch-recreatieve sector op korte termijn. Het bedrijfsleven heeft flexibiliteit nodig om de concurrentiepositie in de markt vast te kunnen houden, de lokale bewoners hebben soms korte termijnbelangen afhankelijk van hun eigen situatie. Bij het verder gestalte geven aan stimulerende planning moet tevens een oplossing gevonden worden voor het met elkaar verenigen van kwaliteitseisen die hun oorsprong vinden in processen met een totaal verschillend tijdsverloop. Het ontbreken daarvan leidt tot ontwikkelingen zoals die momenteel zichtbaar worden in het Alpengebied of om een stedelijk voorbeeld te noemen in Venetië. Mogelijk dat casco-planning een benaderingswijze is waarmee het geschetste dilemma adequaat opgelost kan worden. Daarin wordt (Bakker, Philipsen, Kerkstra 1989) 'onderscheid gemaakt tussen functies die stabiliteit en continuïteit vereisen enerzijds, en functies die gebaat zijn bij flexibiliteit en aanpasbaarheid anderzijds. Dit zou kunnen leiden tot een ruimtelijk raamwerk (casco) waarin de functies met een lage dynamiek zijn ondergebracht, en 'inbouwpakketten' ten behoeve van functies met een hoge procesdynamiek. Het casco vereist lange termijnplanning met een omlijnd einddoel, de functies met een hoge dynamiek kunnen door middel van termijnplanning worden gereguleerd'.

Nu de betekenis van complexen en netwerken voor de ontwikkeling van de toeristisch-recreatieve sector is geschetst, wil ik nu enig aandacht schenken aan de consequenties voor het onderzoek en het beleid.

CONSEQUENTIES VOOR HET ONDERZOEK

In een buitengewoon instructief paper gepresenteerd op het ELRA-congress 'Cities for the future', geven Ashworth en Jansen-Verbeke (1989) een conceptueel kader voor de identificatie en de analyse van stedelijke toeristisch-recreatieve complexen. Daarbij ligt de nadruk op het ruimtelijk element binnen de aanwezige functionele associaties. Hun betoog komt voort uit de noodzaak meer aandacht te schenken aan de wijze waarop de verschillende elementen van een toeristisch-recreatief complex zowel onderling als met andere stedelijke functies geïntegreerd zijn. Voor het scheppen van een uitgebalanceerd toeristisch-recreatief complex dienen we, stellen zij, inzicht te hebben in zowel de vraagzijde (het ruimtelijke gedrag van de gebruikers van de stedelijke ruimte) als in de functionele associaties aan de aanbodzijde.

A. De vraagzijde

Van de vraagzijde bezien moet een antwoord gegeven worden op:

1. Wat is het feitelijke gebruik? Hoe ziet de toerist /bezoeker de samenhang tussen de verschillende elementen van de binnenstad. Betekent het gebruik van bijvoorbeeld een museum, of van een wandelgebied langs de haven, dat ook gebruik gemaakt wordt van horeca- en winkelvoorzieningen. Of betekent het bezoek aan een bepaald museum, dat daar-

door het bezoek aan een ander museum in dezelfde plaats gestimuleerd wordt. En zo ja wat zijn dan de stimulerende condities? (Ten Tuynste en Dietvorst, 1989; Dietvorst, Roffelsen en Poelhekke, 1987). Feitelijk moet worden vastgesteld dat nog maar zeer weinig empirisch bekend is van de manier waarop bezoekers in de binnenstad omgaan met de hun beschikbare tijd, de volgorde van hun activiteiten (gepland of spontaan) en de wijze waarop de ruimte wordt benut.

2. Het gaat echter niet alleen om het feitelijke gebruik. Wat zijn de motieven waardoor het gebruik mede gestuurd wordt? Verondersteld mag verder worden dat de motieven niet constant blijven tijdens een bezoek. Hoe worden die dan beïnvloed? Welke discrepanties bestaan er tussen uitgesproken motieven en feitelijke gedrag.
3. In nauwe samenhang met beide voorafgaande invalshoeken is voor de constructie van toeristisch-recreatieve complexen inzicht nodig in de beeldvorming (images) en de relatie daarvan met het bezoek aan bepaalde elementen of het gebruik van bepaalde delen van het stedelijk gebied. De functionele associatie tussen voorzieningen in een toeristisch-recreatief complex wordt vanuit de bezoeker gezien in niet geringe mate bepaald door de perceptie van de ruimte waarin ze gelegen zijn.

Het zal duidelijk zijn dat het antwoord op de zojuist geformuleerde onderzoeksvragen betreffende gebruik, motieven en beeldvorming specifieke eisen stelt aan de onderzoeksmethodologie.

Geleidelijk aan is men binnen de sociale wetenschappen tot het inzicht gekomen dat eenvoudige verklaringen in de zin van het leggen van verbanden met

kenmerken als leeftijd, inkomen en opleiding niet meer voldoende zijn.

Voor het recreatie-onderzoek zijn dan ook nieuwe benaderingswijzen ontwikkeld binnen de sociale wetenschappen van groot belang voor het bereiken van meer diepgang in het onderzoek. Ik wil hier kort stil staan bij een tweetal ontwikkelingen, die ogenschijnlijk losstaand van elkaar, tot veel met elkaar te maken hebben.

1. Leefstijlen als verklaringssingang voor recreatief-toeristisch gedrag

Zoals reeds gesteld leidde de onvrede met de gebrekkige verklaringskracht van enkelvoudige variabelen tot het inzicht dat verschillen en veranderingen in het recreatiegedrag wellicht beter verklaard kunnen worden door tijd-ruimtegedrag getypeerd vanuit specifieke leefstijlen. Deze benadering is geïnspireerd o.a. door het werk van theoretici bezig met de ontwikkeling van de structuratietheorie.

Ganzeboom (1988) heeft recentelijk een theoretisch kader voor het leefstijlonderzoek ontwikkeld. In zijn opvattingen wordt tussen de meer traditionele sociale en economische kenmerken en het complexere leefstijl-concept een brug geslagen via zogenaamde intermediaire variabelen. Zijn theoretisch model kent aldus de volgende driedeling:

1. Sociale positie gekenmerkt door factoren als leeftijd, opleiding, geslacht, positie in het huishouden etc. Deze worden beschouwd als een startpunt voor de analyse van sociale differentiatie, maar ze zijn eigenlijk afzonderlijk niet goed bruikbaar voor een verklaring van het gedrag. De verscheidenheid van deze variabelen wordt gereduceerd tot

2. Een viertal intermediaire factoren nl. de beschikbaarheid van geld, het tijdsbudget, de aanwezigheid van cognitieve vaardigheden en statusoverwegingen. Deze vier intermediaire factoren vormen de relatie tussen de sociale positie en de keuze van leefstijlelementen. De consequentie hiervan is dat sociale posities gekenmerkt moeten worden in termen van de vier genoemde determinanten.
3. Leefstijl als een 'herkenbare en samenhangende verzameling gedragingen, die uiting geeft aan de positie die men in het sociale verkeer inneemt'. Ondanks de grote verscheidenheid aan leefstijlpatronen, kunnen ze volgens Ganzeboom vereenvoudigd worden beschreven in termen van posities in een driedimensionele ruimte. De assen van deze driedimensionele ruimte zijn de culturele status, de economische status en de levensfase.

Lengkeek (1989) heeft de voordelen van de leefstijlbenadering, zoals door Ganzeboom gesystematiseerd, als volgt samengevat. Het vormt een veelbelovend conceptueel kader ter verklaring van de verscheidenheid, stabiliteit en veranderingen in het sociale gedrag; het biedt verder de mogelijkheid een scherper inzicht te krijgen in de relatie tussen leefstijlpatronen en persoonskenmerken o.a. door gebruik te maken van de begrippen geld, tijd, vaardigheden en status en tenslotte stelt het de onderzoeker in staat de snelle wisselingen en modische trends bij de producten die de markt biedt te verbinden met de trager evoluerende symboolwaarden van een bepaalde leefstijl.

Momenteel wordt door sociologen van de Werkgroep Recreatie gewerkt aan een verdere verkenning van de mogelijkheden om de leefstijltheorie te gebruiken om het recreatiegedrag beter te begrijpen.

2. Modellering van variatie-zoekend ruimtelijk keuzegedrag

Een facet van het leefstijlonderzoek dat door Ganzeboom niet expliciet aan de orde is gesteld, is de relatie tussen persoonskenmerken en de kenmerken van de ruimtelijke omgeving waarin het gedrag plaatsvindt of gaat plaats vinden. Welke rol speelt de ruimtelijke omgeving bij het beslissen over de locatie voor de recreatieve activiteiten?

Van der Heijden en Timmermans (1988) constateren dat het Nederlandse recreatie-onderzoek een duidelijke achterstand heeft ten opzichte andere onderzoeksvelden en het internationale recreatie-onderzoek waar het de aandacht betreft voor de relatie tussen percepties, oordelen en keuzegedrag. Met name de explicitering van de kenmerken van de ruimtelijke keuzesituatie en motieven blijft onder de maat. Interessant in de benadering van Van der Heijden en Timmermans is dat zij de individuele ruimtelijke keuzes beschouwen als de uitkomst van een beslissingsproces van individuen waarbij de nadruk wordt gelegd op de relatie met de kenmerken van de ruimtelijke keuzesituatie. Die keuzesituatie wordt gezien als een set van keuzesalternatieven. Zij constateren dat er sprake is van een variatie-zoekend ruimtelijk keuzegedrag. Ondanks dat het complexe karakter van het beslissings- en keuzeproces van openluchtrecreanten, zijn ze van mening dat toch een aantal stappen modelmatig redelijk te beschrijven zijn. Er blijven uiteraard punten ter opheldering over.

Opmerkelijk is hun conclusie dat een aantal in hun model opgenomen parameters gebiedsspecifiek is. Dat houdt dus een beperkte toepassing van het model in voor situaties waar belangrijke wijzigingen van de

ruimtelijke configuratie te verwachten zijn. De modellering is dus tijd-ruimtegebonden, hetgeen eens te meer onderstreept dat continu onderzoek nodig is voor een adequate afstemming van vraag en aanbod. Dat onderzoek vormt een centraal aandachtsveld bij de afdeling Recreatie en Toerisme van het Staring Centrum, waarbij bezien gaat worden in hoeverre de bevindingen uit het leefstijlonderzoek voor het construeren van ruimtelijke keuzemodellen nuttig kunnen zijn.

B. De aanbodzijde

Als we nu de aanbodzijde van het toeristisch-recreatief complex bekijken, dan moet, gesteld dat bovenstaande vragen van de vraagzijde op de een of andere manier beantwoord zijn, gelet worden op de volgende aspecten (Ashworth en Jansen-Verbeke, 1989):

- * Wat zijn de relaties in de organisatorische structuur van het toeristisch-recreatief complex? (welke eigendomsrelaties, welke financiële schakels, waar worden initiatieven ontwikkeld etc.).
- * Is er sprake van een gezamenlijke marketing en promotie van het totale product.
- * Is er sprake van complementariteit. Vullen de verschillende complexelementen elkaar aan? Of is er sprake van non-associatie in ruimtelijk opzicht waardoor verzwakking optreedt.
- * Is er een hiërarchische ordening. Zijn er trekkers en zijn er multiplier-effecten? Geconstateerd kan worden dat er grote behoefte is aan het schatten van de economische multiplier van het toeristisch-recreatieve product. Dit betreft zowel de inkomensmultiplier als ook de werkgelegenheids-multiplier.

***Zijn er conflictgebieden (conflicten tussen gebruikersgroepen of negatieve uitstralingseffecten). Interessante vraagstukken in dit verband zijn: het berekenen van het economisch effect van optredende milieuschade als gevolg van een concentratie van toeristisch-recreatieve activiteiten in bepaalde gebieden of het analyseren van de schade die toegebracht wordt aan de leefbaarheid van de omgeving.**

Wanneer op deze wijze, via een dynamische afstemming van vraag- en aanbod, getracht wordt een toeristisch-recreatief complex tot stand te brengen of te versterken, wordt vermoedelijk voldaan aan de basisvoorwaarde voor het bestaan van een toeristisch-recreatief complex nl. een geheel te vormen van toeristisch-recreatieve elementen, dat in combinatie meer bezoekers trekt dan een element afzonderlijk. Het komt mij voor dat dit een essentieel uitgangspunt zou moeten zijn bij de planning van nieuwe voorzieningen of attracties.

INFORMATISERING

Uit de zojuist geformuleerde onderzoeksvragen blijkt duidelijk dat er voor de recreatiekunde nog veel werk aan de winkel is. Een belangrijk deel van deze onderzoeksactiviteiten zal via case-studies gerealiseerd worden en daarvoor zullen specifieke data verzameld moeten worden. Aangenomen mag worden dat de dan verkregen inzichten op meer algemene schaal toegepast kunnen gaan worden bij bijvoorbeeld marktverkenningen of trendanalyses. Een probleem daarbij is evenwel dat de Nederlandse toeristisch-recreatieve sector gebukt

gaat onder een schreeuwend gebrek aan gegevens (STEC, 1989). Van veel voorzieningen zijn geen landsdekkende gegevens voor handen en indien ze er wel zijn, bestaan er aanzienlijke verschillen in de wijze van verzamelen (definities, aantal attributen). Voor een bedrijfstak met 240.000 werknemers in Nederland is dat eigenlijk niet aanvaardbaar. De sector als geheel kampt met een enorme achterstand die nog schrijnender wordt wanneer ze gezet wordt tegen het licht van opmerkingen onlangs door Van der Heijden en Van der Meulen (1989) gemaakt. Zij stellen dat het verzamelen van gegevens over de ruimtelijke infrastructuur qua conceptualisatie nog sterk in de traditie staat van de beleidsondersteuning van de jaren zestig en zeventig, met uitzondering wellicht van de recente generatie GIS-en. De sector heeft dus te maken met een in ieder geval een dubbele achterstand: De gegevensverzameling is gebrekkig en indien aanwezig veelal geënt op niet in alle opzichten relevante conceptualisatie. Met het realiseren van de beschikbaarheid van betrouwbaar statistisch materiaal, waarmee ook fijn-schalige ruimtelijke en sectorale differentiaties gemaakt moeten kunnen worden, zou een essentiële basis gelegd worden voor de volgende fase in het informatiseringsproces. Wil namelijk de toeristisch-recreatieve sector in het internationale krachtenveld zijn posities handhaven en versterken, dan is het noodzakelijk de informatiseringsbehoefte toe te snijden op de ondersteuning van besluitvormingssituaties in de bedrijven en organisaties die zich bezig houden met de toeristisch-recreatieve produktontwikkeling. Dat houdt in dat het onderzoeksinstrumentarium wordt uitgebreid met (gecomputeriseerde) methoden, die (tevens) bruikbaar zijn voor het genereren van planalternatieven, het maken van prognoses, het uitvoeren

van ruimtelijke allocaties en afwegingen, het systematisch evalueren van plannen op hun te verwachten effecten en de controle op de plan-implementation'. Onderzoek derhalve gekoppeld aan de ontwikkeling van Management Informatie Systemen, van Decision Support Systemen en van Expert Systemen voor de ondersteuning van projectmanagement. Daardoor kan een duidelijker koppeling tussen vraag en aanbod enerzijds en bedrijfskundige en bestuurlijke processen anderzijds gerealiseerd worden.

De conclusie is dus dat naast investering in de registratieve informatisering, investering nodig is in de uitbouw van informatieconcepten voor de ondersteuning van minder gestructureerde besluitvorming.

DE INTEGRATIE VAN RECREATIE EN TOERISME IN HET BELEID

Nu de consequenties van het complex- en netwerkdenken voor het onderzoek zijn aangegeven, wil ik tot slot wijzen op een belangrijke consequentie voor het overheidsbeleid inzake recreatie en toerisme. Recreatie en toerisme zijn in Nederland lange tijd gescheiden beleidsterreinen geweest. Ofschoon daarin het laatste decennium wel verandering gekomen is, en dan vooral op het provinciale en lokale niveau, lijkt de discussie op rijksniveau voorlopig een pas op de plaats te maken. Dit laatste leiden we af uit de reactie van minister Braks op vragen van leden van de Tweede Kamer (UCV, 34-13, 27 februari 1989): "Diverse sprekers hebben zich voorstander getoond van verdere integratie van recreatie en toerisme. Ik zie daartoe, op grond van de praktijk van de afgelopen jaren,

echter geen noodzaak. De huidige situatie is goed werkbaar gebleken. Ik merk dan ook niet – zoals enkele sprekers veronderstelden – dat er kansen onbenut zijn gebleven". Daarmee werd de roep om een sectornota Recreatie en Toerisme van de hand gewezen. Een gemiste kans het beleid te actualiseren nu er wel een Vierde Nota Ruimtelijke Ordening, Het Natuurbeleidsplan, de Structuurnota Landbouw en een Nationaal Milieubeleidsplan verschenen zijn.

Hoezeer een integratie van de genoemde beleidsterreinen ook op rijksniveau noodzakelijk is, moge blijken uit de volgende argumenten:

1. Er is een groeiend besef dat recreatievoorzieningen eveneens beschouwd kunnen worden als toeristische resources en dat de opbrengsten van het toerisme ook gebruikt kunnen worden ter handhaving van de kwaliteit van de recreatievoorzieningen.
2. Door de vergroting van het mobiliteitsbereik zijn recreanten en toeristen moeilijk uit elkaar te houden. Zijn Rotterdammers die op een fraaie zondag naar Zeeland trekken toeristen of zijn het recreanten? En wat doen we dan beleidsmatig met de dagrecreatieve activiteiten van de zogenaamde korte verblijfsrecreant? Eigenlijk is de vraag alleen maar interessant als beleidsmatig bepaalde verantwoordelijkheden genomen of niet genomen hoeven te worden.
3. Het consequent bevorderen van het ontstaan van locale en regionale toeristisch-recreatieve complexen veronderstelt bij de planning een integratie van voorzieningen uit de collectieve en uit de marktsector. Fietspadennetwerken veronderstellen de aanwezigheid van uitspanningen en

bezienswaardigheden en verblijfsrecreatieve accommodaties kunnen niet zonder adequate infrastructurale voorzieningen, om slechts een paar voorbeelden te noemen. Ook de reeds eerder vermelde weinig scherpe scheiding tussen stad en landelijk gebied veronderstelt een integrale aanpak.

We kunnen derhalve concluderen dat een werkelijk gezamenlijke strategie van de betrokken departementen voor een gezonde ontwikkeling van het nationale toeristisch-recreatieve product dringend gewenst is. Er bestaat weliswaar een Interdepartementale Coördinatiecommissie Openluchtrecreatie, maar dat is toch niet het aangewezen orgaan om een strategie voor een geïntegreerd toeristisch-recreatief beleid te ontwikkelen.

Dames en heren, het zal u inmiddels duidelijk zijn dat ik van mening ben dat het taakveld van de leerstoel Recreatiekunde niet beperkt kan worden tot wat traditioneel gerekend werd tot de openluchtrecreatie in de zin van de sector waarvan de belangen momenteel behartigd worden door het Ministerie van Landbouw en Visserij. Ook de marktsector, traditioneel het terrein van het Ministerie van Economische Zaken dient object van onderzoek te zijn.

De conclusie kan dus zijn dat ook activiteiten op het gebied van het toerisme, zeker wanneer ze verweven raken met aspecten van wat voorheen als openluchtrecreatie werd gezien, tot het aandachtsveld van de Wageningse Recreatiekunde moeten worden gerekend. Naast een inhoudelijk argument pleit daarvoor ook een strategisch argument. Tot dusver is de aandacht in

Nederland voor de sector toerisme op academisch niveau vrijwel te verwaarlozen. Het wordt de hoogste tijd dat de Nederlandse universitaire wereld dit gemis op een structurele manier gaat aanpakken: niet geïsoleerd maar geïntegreerd met de expertise die er reeds bestaat voor de openluchtrecreatie.

Geachte toehoorders, ik ben aan het slot van mijn betoog gekomen. Ik heb u een grote verscheidenheid aan ideeën voorgelegd en ik hoop alleen maar dat ze stimulerend genoeg zijn voor een verdere gedachtenwisseling. Ik beschouw het betoog dan ook als een schilderij, waarvan wellicht de compositie iets te raden geeft, maar de details nog uitgewerkt moeten worden. Ik volg echter in deze graag een uitspraak van de schilder Gerard Benner: 'Een schilderij is goed als het niet af is. Net als bij ideeën. Ideeën die af zijn, zijn dood'

Mijnheer de rector, dames en heren, hiermede heb ik enkele rode draden gesponnen waarlangs zich het toeristisch-recreatieve onderzoek moet ontwikkelen. Thans wil ik enkelen van u nog in het bijzonder toespreken.

Mijnheer de rector, leden van het College van Bestuur,

De instelling van de buitengewone leerstoel Recreatiekunde kan worden beschouwd als een passend antwoord vanuit de wetenschap op de behoefte aan onderwijs en onderzoek van de nog steeds groeiende sector recreatie en toerisme.

Het buitengewone karakter van de leerstoel wordt op een bijzonder manier onderstreept door de personele

unie die er bestaat met de functie van hoofd van de afdeling Recreatie en Toerisme van het Staring Centrum. Daarmee hebben de Landbouwuniversiteit met de Directie Openlucht recreatie en de Directie Landbouwkundig Onderzoek van het Ministerie van Landbouw en Visserij de condities geschapen om een belangrijke bijdrage te leveren voor de ontwikkeling van het toeristisch-recreatieve onderwijs en onderzoek. Ik beschouw het als een uitdaging hieraan leiding te mogen geven.

Beste leden van de Werkgroep Recreatie

De Wageningse Recreatiekunde heeft in 1989 officieel erkenning gevonden. Er is principieel gekozen voor een multidisciplinaire aanpak. De disciplinaire en persoonlijke pluriformiteit binnen onze werkgroep vormen een uitstekende voedingsbodem voor vernieuwend onderzoek. Ik ben er het afgelopen jaar van overtuigd geraakt dat ook aan een andere voorwaarde voor goed onderzoek en onderwijs is voldaan, namelijk de open en plezierige wijze waarop we binnen de Werkgroep met elkaar samenwerken.

Beste Directie en medewerkers van het Staring Centrum in het bijzonder beste medewerkers van de afdeling Recreatie en Toerisme

Jullie hebben er in het afgelopen jaar voor gezorgd dat ik snel thuis kon raken in de 'wereld van de landbouw'. Bijzondere waardering heb ik voor de medewerking die ik krijg om de twee deeltijdbanen probleemloos de combineren.

Beste Jacq Jansen, Alfred van Hoorn, Han van der Voet en Jaap Lengkeek

Ik ben jullie bijzondere dank verschuldigd voor de kritische steun bij het schrijven van deze inaugurele rede. Ik kan u verzekeren, dames en heren, dat wat u nu gehoord heeft nogal afwijkt van hetgeen ik eerst van plan was u voor te houden. U hoeft daar echter geen spijt van te hebben.

Hooggeleerde Beckers, beste Theo,

De Wageningse Recreatiekunde is jou bijzondere dank verschuldigd voor je inspanningen dit wetenschapsgebied aan deze universiteit te institutionaliseren. Het doet me genoegen te weten, dat onze goede relatie een basis vormt voor een continue samenwerking tussen de Landbouwuniversiteit en de Katholieke Universiteit Brabant op onze vakgebieden.

Beste collega's van de nieuwe vakgroep voor de landinrichtingswetenschappen,

De discussies over de afstemming van onderwijs en onderzoek in onze nieuwe vakgroep, hebben mij de overtuiging gegeven, dat de leerstoel Recreatiekunde geplaatst is in een stimulerende werkomgeving. Ik weet me verzekerd van een goede samenwerking en ik hoop dat we die in de toekomst verder kunnen uitbouwen op één werklocatie.

Dames en Heren Studenten,

De nog steeds groeiende sector recreatie en toerisme heeft meer dan ooit behoefte aan goed opgeleide mensen om de concurrentiepositie in Europees verband te kunnen vasthouden en versterken. U verkeert in de gelukkige omstandigheid dat de Landbouwwuniversiteit de mogelijkheid biedt het studieveld van de recreatiekunde in al zijn verscheidenheid te kunnen bestuderen. De praktische en breed georiënteerde benadering waarin onder meer aandacht wordt geschonken aan sociaal-culturele, economische, ecologische en ruimtelijke facetten vormt een uitstekende voorbereiding voor de veelzijdige beroepspraktijk.

Geachte aanwezigen,

Ik heb uw geduldig luisteren zeer gewaardeerd en ik acht dan nu de tijd gekomen om daar iets anders dan woorden tegen over te stellen.

Ik heb gezegd.

LITERATUUR

- W.M.N. Acht, e.a., Verkenning beleidsproces 10 RSGS-projecten, *Recreatie en Toerisme*, 1988, pp. 299-304
- M.C. d'Amours, Leisure sciences and leisure studies: indicators of interdisciplinarity? *Leisure Sciences*, 6(3), 1984, 359-373
- G.J. Ashworth and M.C. Jansen-Verbeke, Functional association: the precondition for the use of leisure as a vehicle for the economic revitalisation of inner areas of cities, *Pre-Congressbook*, vol. 2a, *ELRA-Congress Cities for the Future*, Stichting Recreatie, Den Haag, *Recreatiereeks* nr. 6, 1989.
- G.J. Ashworth en H. Voogd, Geografische marketing, een bruikbare invalshoek voor onderzoek en planning, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, maart 1987, pp. 85-90
- J.G. Bakker, J.F.B. Philipsen en K.Kerkstra, Samenhangen tussen toeristisch-recreatieve en ecologische infrastructuur. Onderzoeksvoorstel VF, *Werkgroep Recreatie*, LU Wageningen, 13 maart 1989
- Th. Beckers, Openluchtrecreatie buiten en stedelijk milieu, de vluchtthese nader bekeken, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1976, 257-266
- K. Bertels, Interdisciplinariteit: Ideële en praktische grenzen en mogelijkheden, in: F.J.M. van Doorne, J.J. Vromen en J. van Wezel (red), *Interdisciplinariteit, wetenschap en beleid*, Leuven/Amersfoort, 1988, 27-35
- H. Blaas, Is er nog toekomst voor de landelijke gebieden van Nederland? *Planologische Diskussiebijdragen*, Deel I, Delft, 1989, 107-116

- J. Comijs, Marktgerichte stedelijke planning, Ruimtelijke Verkenningen 1989, Den Haag, 1989, 119-127**
- De grijze markt, themanummer Consutrend, 1989/4**
- A.G.J. Dietvorst en M.C. Jansen-Verbeke, De binnenstad: kader van een sociaal perpetuum mobile, Nederlandse Geografische Studies, 61, Amsterdam/Nijmegen, 1988**
- A.G.J. Dietvorst e.a., Algemene Sociale Geografie. Ontwikkelingslijnen en standpunten, Rommelen, Weesp, 1984**
- A.G.J. Dietvorst, W.H.J. Poelhekke en J. Roffelsen, Hoe meer verscheidenheid aan attracties, des te aantrekkelijker de stad, Recreatie en Toerisme, 1987 (11), 441-445**
- H.J. van Dongen, De internationale vestigingsmilieus van Europa, in: Het open Europa en de ruimtelijke ordening, Delft, 1989, 79-86**
- F. van Doorne en P. Ruys, Conceptuele en organisatorische voorwaarden voor interdisciplinair onderzoek, in: F.J.M. van Doorne, J.J. Vromen en J. van Wezel (red), Interdisciplinariteit, wetenschap en beleid, Leuven/Amersfoort, 1988, 11-26**
- M. Featherstone, City cultures and postmodern lifestyles, Paper for the 7th ELRA-congress, Cities for the future, Rotterdam, June 1989**
- H. Ganzeboom, Leefstijlen in Nederland, een verkennende studie, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, 1988**
- D. Gilbert, Rural tourism and marketing. Synthesis and new ways of working, Tourism Management, March, 1988, 39-50**

- D. Gregory, Areal differentiation and post-modern human geography, in: D. Gregory and R. Walford, eds., *Horizons in human geography*, Macmillan, Houndmills, 1989, 67-96
- J. Hasse, Sozialgeographie an der Schwelle zur Postmoderne. Für eine ganzheitliche Sicht jenseits wissenschaftstheoretischer Fixierungen, *Zeitschrift für Wirtschaftsgeographie*, 33, 1989, 20-29
- P. Heerema en A. van der Kruis, Stedelijke recreatie; terug van weggeweest, *Recreatie*, 1980(1), 1-7
- R. van der Heijden en G. van der Meulen, Verschuivingen in ruimtelijke besluitvorming. Accenten op infrastructuur en informatica, *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1989(2), 4-10
- R. van der Heijden en H. Timmermans, Variatie-zoekend ruimtelijk keuzegedrag van openluchtrecreanten. Theorie, modelvorming en empirische analyses, Delft/Eindhoven, 1988
- T. Huppes, Over netwerken en organisaties. *Ec.Stat. Ber.*, 72 (3626), 1987, 932-936/940
- M.C. Jansen-Verbeke en A.G.J. Dietvorst, Leisure, recreation and tourism. A geographic view on integration, *Annals of Tourism Research*, 14, 1987, 361-375
- H.A. Katteler en J.A. Kropman, Openluchtrecreatie binnen en buiten de woonkern: compensatie of komplement. Een onderzoek naar de samenhang tussen aanbod en gebruik van voorzieningen voor openluchtrecreatie, Nijmegen, 1975
- J. Lengkeek, Recreative qualities of cities: what, where, for whom. Relevance of recent research for revitalisation of urban environment, Pre-Congress-book, vol. 2b, ELRA-Congress Cities for the Future, Stichting Recreatie, Den Haag Recreatie-reeks nr. 6, 1989,

- NRIT, Trendrapport Toerisme 1988, Breda, 1989
- G. van Oort en F.J. Toppen, Ruimtegebruik in stadsrandgebieden: de problematiek van (on)verenigbaarheden van functies en de specifieke ruimtelijke rangschikking van ruimtegebruiksvormen, Planologische Discussiebijdragen, 1986, pp. 505-514
- J.F.B. Philipsen, Door privatisering dreigen groepen watersporters uit de boot te vallen, Recreatie en Toerisme, 1989, 47-49
- G.G. Raggers en H. Voogd, Investeren in planvorming, Planologische Diskussiebijdragen 1989, Delft, 1989, 555-564
- H. Rottier, Stedelijke structuren, een inleiding tot de ontwikkeling van de Europese stad, Muiderberg, 1978
- A.L. de Regt, Kleinschalig landschap in een groot-schalig Europa, Ruimtelijke Verkenningen, 1989, Den Haag, 1989, 12-44
- STEC, Een landsdekkende inventarisatie van recreatievoorzieningen, Nijmegen, 1989
- J. Ten Tuynte en A.G.J. Dietvorst, Musea anders bekeken. Vier Nijmeegse musea bekeken naar uitstralingseffecten en complexvorming, Werkgroep Recreatie en Toerisme, Faculteit der Beleids-wetenschappen KU, Nijmegen, 1988
- Vaste Commissies voor landbouw en voor het midden- en kleinbedrijf, Openluchtrecreatie en toerisme, Handelingen UCV-34, 27 februari 1989, Den Haag, 1989
- Vierde nota over de ruimtelijke ordening, deel a: beleidsvoornemen, Den Haag, 1988
- J.L.M. van der Voet, Recreatie en het landelijk gebied, De Landeigenaar, juni 1989, 12-16
- VAROR, De betekenis van de landbouw voor de open-

**luchtrecreatie. Een basis voor verdere advisering,
Amersfoort, 1988**

**G.A. Wissink, Nieuwe oriëntaties en werkterreinen
voor de planologie, Stedebouw en Volkshuisvesting,
1987(6), 197-205**

**M.M. Zonneveld, Kamperen bij de boer en natuurkam-
peren in Nederland, Mededelingen van de Werkgroep
Recreatie Landbouwuniversiteit, 13, Wageningen,
1988**